

Karol Mieczkowski

Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0009-0003-1984-4801

**KONCEPCJA EKONOMICZNEJ NIEMOŻLIWOŚCI
ŚWIADCZENIA W ODNIESIENIU DO WYKONANIA
ZOBOWIĄZAŃ UMOWNYCH**

W nawiązaniu do praktyki kontraktowej przedsiębranej ostatnimi czasy wypada stwierdzić, że jeżeli strony samodzielnie nie dokonały alokacji ryzyka w drodze odpowiednich klauzul umownych¹, np. klauzuli siły wyższej, co jest praktyką, jak się wydaje, stanowiącą wyjątek od reguły, daremne pozostają, jako sposób rozwiązania nadzwyczajnych trudności wywołanych np. pandemią wirusa SARS-CoV-2, wojną rosyjsko-ukraińską, próby powoływania się przez strony na zdarzenia siły wyższej, mające na celu usprawiedliwienie niewykonywania ciężących na nich zobowiązań. Po pierwsze, brak jest definicji kodeksowej siły wyższej. W doktrynie powszechnie przyjmuje się, że jest to zdarzenie zewnętrzne wobec strony stosunku zobowiązaniowego oraz przemożne, niedające się odeprzeć. Po drugie, siła wyższa występuje jedynie w kilku uregulowaniach Kodeksu cywilnego, przy czym nie zwalnia wprost dłużnika z odpowiedzialności kontraktowej i może mieć znaczenie „jedynie w nielicznych przypadkach jako okoliczność służąca *in casu* ocenie, czy można będzie dłużnikowi przypisać odpowiedzialność za naruszenie umowy”². Warto postawić więc pytanie, czy dla praktyki kontraktowej wobec tego typu przypadków, dla których kwestia wpływu zmiany okoliczności nie została uregulowana w samej umowie poprzez

¹ Rozwinięcie zasady swobody umów: „Strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego” (art. 353¹ k.c.).

² A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w dobie pandemii – o konieczności zastosowania nadzwyczajnych środków*, „Studia Prawa Prywatnego” 2020, nr 2, s. 3. Siła wyższa stanowi przesłankę zawieszenia terminu przedawnienia (art. 121 pkt 4 k.c.), przesłankę wyłączającą odpowiedzialność na zasadzie ryzyka w reżimie odpowiedzialności deliktowej (art. 433 [„Wyrzucenie, wylanie, spadnięcie”] i art. 435 [„Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez ruch przedsiębiorstwa lub zakładu”] k.c.).

odpowiednie klauzule umowne³, przydatna okazać się nie może trochę już zapomniana koncepcja ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia, oparta na rozszerzającej wykładni pojęcia następczej niemożliwości świadczenia z art. 475 i 495 k.c., zwłaszcza w odniesieniu do przypadków, dla których klauzula *rebus sic stantibus* z art. 357¹ nie spełnia swojej roli.

Przesłanki klauzuli *rebus sic stantibus* z art. 357¹

W doktrynie skutki prawne stosowania klauzuli *rebus sic stantibus* z art. 357¹ k.c. nie wywołują większych sporów, inaczej jest natomiast w odniesieniu do przesłanek materialnoprawnych zastosowania klauzuli. Na kanwie sporu o granice zasady *pacta sunt servanda* i reguły uwzględniania wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania roztrząsa się na czynniki pierwsze poszczególne jej materialnoprawne przesłanki. Ustawodawca zdaje się sam prowokować taką dyskusję ze względu na wartościowanie „zmiany stosunków” i użycie innych bardzo ogólnych określeń w regulacji art. 357¹ k.c. Taki sposób sformułowania przesłanek omawianej instytucji wywołuje zatem liczne kontrowersje i rozbieżności interpretacyjne. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że klauzula znajdzie zastosowanie w mało którym przypadku, a to zwłaszcza z racji wymogów, „jakie muszą być spełnione w odniesieniu do (...) [wspominanej – przyp. K.M.] zmiany stosunków”, bowiem nie każdy przypadek, a wręcz mało który, da się zakwalifikować jako przypadek nadzwyczajnej zmiany stosunków⁴.

„Źródłem zobowiązania jest umowa” – z przesłanką tą wiąże się m.in. zagadnienie rodzajów świadczeń, istnienia umowy jako przesłanki dopuszczalności wniesienia powództwa z art. 357¹ k.c., wpływu odbioru etapów wykonania umów na dopuszczalność wniesienia powództwa z art. 357¹ k.c. Pierwsze dotyczy praktycznej przydatności klauzuli ze względu na rodzaj świadczenia. Zauważono, że odpowiada ona podziałowi świadczeń ze względu na upływ czasu (jednorazowe, okresowe, ciągłe) i zobowiązań ze względu na charakter w czasie (jednorazowe, trwałe). Jeżeli występuje upływ czasu między zawarciem a wykonaniem umowy, „potrzeba modyfikowania treści zobowiązania [w celu przywrócenia pierwotnej umownej względnej równowagi i podtrzymania współpracy – przyp. K.M.] wydaje się naturalna”. Tak się dzieje przy umowach ze świadczeniami okresowymi i ciągłymi, jak również jednorazowymi, których wykonanie trwa odpowiednio długo, kiedy świadczenie jednorazowe spełniane jest w częściach (np. zapłata ceny

³ Które jak to ujmuje A. Brzozowski: „regulują wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania, kierując się bardziej względami słuszności i sprawiedliwości niż postanowieniami o niemożliwości świadczenia”. A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w dobie...*, s. 7.

⁴ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula rebus sic stantibus*, Warszawa 2014, s. 125.

w ratach rozłożona na kilka lat) czy kiedy jego spełnienie wymaga wiele czasu i wysiłku (np. świadczenie wykonawcy z umowy o roboty budowlane o wybudowanie kilku wielolokalowych budynków mieszkalnych). W innych typowych umowach o świadczenie jednorazowe świadczenie spełniane jest w terminie bliskim zawarcia umowy i mała jest „szansa”, by w czasie trwania umowy doszło do zmiany stosunków i wywarcia przez tę zmianę wpływu na stosunek umowny⁵. Z treści przepisu wynika, że jego zastosowanie dopuszczalne jest w przypadkach, gdy nie upłynął termin spełnienia świadczenia. Wskazuje na to fragment: „spełnienie świadczenia byłoby połączone z nadmiernymi trudnościami albo groziłoby jednej ze stron rażąco strata”. Termin wyznacza moment, do którego można spełnić świadczenie zgodnie z treścią zobowiązania, zatem po terminie nie można mówić o trudności lub groźbie rażącej straty przy spełnieniu świadczenia. Stąd się wnosi, że strona, która popadła w zwłokę, nie może skorzystać z art. 357¹ k.c.⁶ Z drugiej strony w orzecznictwie przyjmowana jest interpretacja, że wykonanie zobowiązania w trakcie trwającego procesu z art. 357¹ k.c. powoduje wygaśnięcie zobowiązania. Tym samym sądowa modyfikacja staje się niemożliwa do zrealizowania, bowiem nie można zmienić sposobu wykonania zobowiązania ani wysokości świadczenia już spełnionego⁷. Twierdzi się, że „gdyby nadzwyczajna zmiana stosunków miała miejsce po częściowym wykonaniu zobowiązania, sytuacja zaś nie wymagałaby rozwiązania umowy, wówczas zmiana zobowiązania powinna dotyczyć tylko części niewykonanej”⁸, przy czym w przypadku świadczenia określanego z góry jako pewna całość (np. w umowie o roboty budowlane) mimo odbioru świadczenia częściami w sytuacji nadzwyczajnej zmiany stosunków art. 357¹ k.c. może znaleźć zastosowanie do całej umowy⁹.

Stosunki to okoliczności, warunki, w jakich coś się dzieje¹⁰; tutaj to, co się dzieje, to zawarcie i wykonywanie umowy (powstanie i wykonywanie zobowiązania). „Zmiana oznacza, że stosunki te w pewnym momencie będą inne niż w chwili zawierania umowy”¹¹. Przesłanka ta wymaga porównania okoliczności z chwili zawierania umowy z okolicznościami z chwili jej wykonywania. Konieczna jest

⁵ *Ibidem*, s. 127.

⁶ A. Brzozowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. VI, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2014, s. 1285, nb. 70.

⁷ Za: A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 132; wyrok SA w Katowicach z dnia 25 listopada 2010 r., sygn. V Aca 409/10, OSA w Katowicach 2012, nr 5, poz. 46.

⁸ A. Brzozowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. VI, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2014, s. 1309, nb. 103.

⁹ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 141, który przywołuje orzecznictwo SN, w tym wyrok z dnia 26 kwietnia 2007 r., sygn. III CSK 366/06, i orzecznictwo sądów powszechnych – wyrok SA w Białymstoku z dnia 8 listopada 2007 r., sygn. I Aca 461/07.

¹⁰ *Słownik języka polskiego PWN*, hasło: *stosunki*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/stosunki.html> (8.08.2022).

¹¹ J.M. Konddek, *Wpływ sytuacji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne*, Warszawa 2021, s. 64.

zmiana. Jej brak nie spełni jej wymogów np. wtedy, kiedy strony, zawierając umowę w sytuacji kryzysowej, liczyły przy jej wykonywaniu na normalizację stosunków, która nie nastąpiła¹². Ustawodawca wyznacza rodzaj wymaganej zmiany przez ogólne określenie jej istoty, nie podaje przykładów sytuacji, o jakie może mu chodzić, tak jak to było w Kodeksie zobowiązań. Tam wprost mowa jest o nadzwyczajnych wypadkach (ustawodawca nie użył w k.z. terminu *zmiana*), takich jak wojna, zaraza, zupełny nieurodzaj i inne klęski żywiołowe. Mimo to doktryna podkreśla – w ten sam sposób rozumuje też orzecznictwo – że w gruncie rzeczy chodzi o tego typu sytuacje, bowiem zgodnie z wolą ustawodawcy zmiana stosunków (warunków, okoliczności) towarzyszących wykonaniu umowy potrzebna dla zastosowania art. 357¹ k.c. powinna spełniać wymóg nadzwyczajności. W przepisie mowa jest o nadzwyczajnej zmianie stosunków, ogranicza się tym samym pole znaczeniowe zmiany do sytuacji o charakterze katastroficznym z art. 269 k.z. i „eliminuje przypadki zwyczajnych, lecz bardzo głębokich przemian, w szczególności kryzysów gospodarczych, które nie zawsze mieć będą nadzwyczajny charakter, lecz są zmianami o niezmiernie istotnym wpływie na zobowiązania, burzą pierwotne kalkulacje stron danej umowy”¹³, „powszechnie wiadomo [wszakże – przyp. K.M.] o zmianach cen czy wahaniach koniunktur (...) ekonomii znana jest teoria cykli ekonomicznych”¹⁴.

W doktrynie podkreśla się, że zmiana musi być wyjątkowa, normalnie nie spotykana, niezmiernie rzadka, niezależna od stron, o obiektywnym charakterze, nieobjęta typowym ryzykiem kontraktowym, nieprzewidywalna przynajmniej co do skutków (tzn. wpływu na zobowiązanie)¹⁵. Podobnie w orzecznictwie¹⁶, przy czym „brak jest jednolitości poglądów”¹⁷. Chodzi przecież o spór o granice zastosowania zasady *pacta sunt servanda*. Zdarzenie wywołujące zmianę niekoniecznie musi być nadzwyczajne – ważne, by sama zmiana stosunków była nadzwyczajna. Jako przykład wymienia się procesy makroekonomiczne, spadek popytu

¹² A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 149. Por. uwagi o relacji zmiany stosunków do zobowiązania A. Olejniczaka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III: *Zobowiązania – część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2014, komentarz do art. 357¹ k.c., nb. 4: „z reguły chodzić będzie o zdarzenie, które zaistniało po zawarciu umowy. Jednak nie można wykluczyć sytuacji, gdy strony, zawierając umowę, nie знаły określonego zdarzenia, którego konsekwencje prawne będą znacząco oddziaływać na wykonanie zobowiązania. Zważywszy na sens tej regulacji, należy stosować przepis art. 357 (1) k.c. dla usunięcia skutków zdarzeń nieznanych stronom przy zawieraniu umowy, które następnie doprowadziły do zniweczenia ich kalkulacji, stanowiących podstawę kontraktowania”.

¹³ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 150–151.

¹⁴ J.M. Kondek, *Wpływ sytuacji...*, s. 65.

¹⁵ *Ibidem*, s. 66–67.

¹⁶ Zob. uzasadnienie wyroku SO w Białymstoku z dnia 25 października 2011 r., sygn. VII GC 127/11, <https://bialystok.so.gov.pl/orzecznictwo/orzeczenia-gospodarcze/390-wyrok-z-dnia-25-pazdzienika-2011-roku-sygn-akt-vii-gc-12711.html> (8.08.2022).

¹⁷ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 151.

lub podaży. W ich wyniku może dojść do nadzwyczajnej zmiany stosunków, drastycznego spadku lub wzrostu cen towaru lub usługi. Również jako przykład wymienia się proces legislacyjny, 1) głębokie i niespodziewane zmiany stawek celnych lub podatkowych; 2) zakazy eksportu i importu. W ich wyniku także może dojść do nadzwyczajnej zmiany stosunków, drastycznego spadku lub wzrostu cen towaru lub usługi¹⁸. Jako że zmiana ma być niezależna od stron, mieć obiektywny charakter i wykraczać poza typowe ryzyko kontraktowe, nie może mieć charakteru indywidualnego, jak to ma miejsce w przypadkach losowych, np. przy chorobie dłużnika lub członka jego rodziny, pożarze, katastrofie budowlanej w fabryce, gospodarstwie, zakładzie produkcyjnym. Wąska interpretacja nadzwyczajnej zmiany stosunków, sprowadzająca ją do sytuacji o charakterze katastroficznym, może prowadzić do niemalże całkowitego wycofania klauzuli z użycia. Jak się podnosi, stać się tak może w związku z postępem nauki i techniki, a tym samym zwiększeniem możliwości przewidywania ich występowania i zapobiegania ich skutkom. Z pewnością za nadzwyczajną można by uznać zmianę stosunków, która dotyka znacznej liczby osób, występuje na znacznym obszarze kraju, ma charakter trwały i powoduje zmianę warunków gospodarczych wykraczającą poza typowe ryzyko kontraktowe. Chodzi tu o trwałe „przeobrażenie”. Jest to sytuacja zgoła odmienna od „incydentalnych i przemijających zakłóceń” warunków „prowadzenia biznesu”.

W doktrynie podnoszone są głosy za szerszym rozumieniem nadzwyczajnej zmiany stosunków, postulowane jest odrzucenie wymogu powszechności. przemawiać ma za tym cel instytucji (jakby się mogło wydawać – rozwiązywanie ważnych problemów gospodarczych). Przy takiej interpretacji za nadzwyczajną zmianę stosunków byłyby uznawane zarówno uwarunkowania o charakterze powszechnym, jak i indywidualnym, przy czym w tym drugim przypadku musiałaby być brana pod uwagę „całość sytuacji stron umowy”¹⁹. Znamienne jest orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 25 maja 1946 r.²⁰, „w którym przyjęto, że dewaluacja pieniądza, będąca ogólną klęską gospodarczą, spowodowaną przez wojnę, podpada pod pojęcie nadzwyczajnego wypadku z art. 269 KZ”. We wcześniejszym orzecznictwie Sąd Najwyższy konsekwentnie nie uznawał kryzysów gospodarczych niweczących pierwotną równowagę kontraktową za wypadki (dzisiejsza nadzwyczajna zmiana stosunków) uzasadniające użycie klauzuli²¹. Dla judykatury zmiana sytuacji gospodarczej w dalszym ciągu nie jest zdarzeniem powodującym nadzwyczajną zmianę stosunków. Wyjątkowo uznaje się za takie

¹⁸ *Ibidem*, s. 152, 159.

¹⁹ *Ibidem*, s. 155.

²⁰ Za: A. Brzozowski: C II 99/46, „Państwo i Prawo” 1947, z. 1, s. 137.

²¹ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 156. Autor ten przywołuje wyroki SN z dnia: 18 stycznia 1936 r., sygn. C III 1757/35; 11 stycznia 1938 r., sygn. C II 1717/37.

zdarzenie szczególnie zjawisko gospodarcze, jakim jest zmiana ustroju gospodarczego, zaskakująca zmiana ustawodawstwa podatkowego czy nałożenie embarga w handlu międzynarodowym, dostrzega się jednak, że stanowisko judykatury powoli zaczyna ewoluować w kierunku szerszej, bardziej liberalnej interpretacji nadzwyczajnej zmiany stosunków²².

Przesłanka nieprzewidzenia zmiany przez strony zawierające umowę wprowadza dodatkowe kryterium wymagane do spełnienia w odniesieniu do nadzwyczajnej zmiany stosunków. Służy ona ocenie zmiany okoliczności lub jej skutków (wpływu zmiany okoliczności na zobowiązanie) pod kątem nieprzewidywalności, przy czym akcent jest położony na jej subiektywny rodzaj. W zgodzie z tą przesłanką nieprzewidywalne jest to, czego strony nie brały pod uwagę przy zawieraniu umowy. Tym samym nieprzewidzenie zmiany stosunków zajdzie, gdy strony nie przewidywały zmiany okoliczności przy zawieraniu umowy i tym samym jej skutków lub gdy strony wiedziały o zmianie okoliczności, ale nie przewidywały skutków takiej zmiany w postaci nadmiernych trudności lub groźby rażącej straty. Przy czym, jak wiadomo, *ius civile vigilantibus scriptum est* („prawo cywilne napisane jest dla osób starannych”), stąd się wnosi, że tylko osoby, które dokładają należytej staranności, w tym przypadku przy zawieraniu umowy, mogą liczyć na ochronę ze strony sądu. Postuluje się za prawem rzymskim, że chodzi o staranność, jaką należy przejawiać we własnych sprawach (*diligentia quam in suis rebus*). Mówi się również, że chodzi o staranność ogólnie przyjętą w stosunkach danego rodzaju (art. 355 § 1 k.c.), w zakresie prowadzonej działalności gospodarczej, z uwzględnieniem zaś zawodowego charakteru tej działalności (art. 355 § 2 k.c.). W wyjątkowych sytuacjach ocena należytej staranności może wymagać badania przypadku *in concreto*²³. Z kryterium nieprzewidzenia mocno związane jest pojęcie normalnego ryzyka kontraktowego. Wszystkie zmiany, które mieszczą się w jego granicach, powinny być dla stron przewidywalne, natomiast zmiany poza nie wykraczające – już nie. Postuluje się, by nieprzewidywalność subiektywną oceniać obiektywnie, przy uwzględnieniu dostępnej stronom wiedzy z momentu zawierania umowy i przy zachowaniu należytej staranności, szukając jednocześnie odpowiedzi na pytanie, czy strony nie mogły w tych warunkach przewidzieć wpływu zmiany na zobowiązanie, przełamując tym samym brak możliwości dowiedzenia nieprzewidzenia. W podobny sposób nieprzewidywalność ocenia orzecznictwo²⁴.

²² Zob. A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 157, przyp. 184, 185 i 203, np. wyroki SN z dnia: 2 grudnia 1998 r., sygn. I CKN 972/97; 14 września 2005 r., sygn. III CK 43/05.

²³ J.M. Kondek, *Wpływ sytuacji...*, s. 75–76.

²⁴ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 167–168. Autor ten przytacza wyrok SN z dnia 9 czerwca 2005 r., sygn. III CK 674/04, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia2/III%20CK%20674-04-1.pdf> (9.08.2022).

Przesłanka nadmiernej trudności w spełnieniu świadczenia lub groźby rażącej straty dla jednej ze stron” mówi o skutkach, jakie ma nieść ze sobą nadzwyczajna zmiana stosunków. Nadmierna trudność w spełnieniu świadczenia i groźba rażącej straty oznaczają „zniweczenie pierwotnych kalkulacji stron umowy”²⁵, „naruszenie równowagi kontraktowej, wskutek którego następuje istotne zniekształcenie jej pierwotnie ustalonego kształtu”²⁶, „następcze zachwiania równowagi świadczeń”²⁷. Rozumie się te sytuacje jako przekroczenie granic normalnego ryzyka kontraktowego, podważenie sensu istnienia zobowiązania. Zwraca się uwagę, że użycie w przepisie spójnika alternatywy rozłącznej jest wadliwe, może się bowiem zdarzyć sytuacja, że spełnienie świadczenia będzie zarazem nadmiernie trudne i będzie grozić rażącą stratą²⁸, np. w sytuacji „konieczności zmiany środka i trasy przewozu, nadzwyczaj uciążliwej i kosztownej”²⁹.

Nadmierna trudność w spełnieniu świadczenia dotyczy raczej dłużnika. Może mieć charakter osobisty, np. w stanie epidemii, kiedy spełnienie świadczenia grozi mu poważną chorobą, lub majątkowy, kiedy np. „w następstwie klęski żywiołowej spełnienie świadczenia wiązać się będzie z koniecznością poniesienia znacznie wyższych nakładów i kosztów niż brane pod uwagę w momencie zawierania umowy (...) [przy – przyp. K.M.] wycofaniu z produkcji lub sprzedaży określonych materiałów, odczynników, części zamiennych [przyczyny natury technicznej czy – przyp. K.M.] zawieszenia funkcjonowania określonych tras lub środków transportowych [przyczyny natury gospodarczej – przyp. K.M.]”³⁰. Postuluje się, by groźba rażącej straty była oceniana w stosunku do istoty i celu konkretnego zobowiązania, całokształtu skutków wykonania zobowiązania dla majątku strony. W jej przypadku nie przypisuje się takiego znaczenia porównaniu aktualnej wartości świadczeń³¹. Groźba rażącej straty może dotyczyć zarówno wierzyciela, jak i dłużnika, przy czym w zobowiązaniach wzajemnych każda ze stron występuje jednocześnie w roli dłużnika i wierzyciela, np. rażąca strata wierzyciela zajdzie przy obiektywnym wzroście wartości jego świadczenia w stosunku do wartości świadczenia dłużnika, rażąca strata dłużnika zaś przy wzroście cen zaopatrzeniowych³².

²⁵ J.M. Kondek, *Wpływ sytuacji...*, s. 69, za: A. Brzozowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. I, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2018, komentarz do art. 357¹, nb. 58.

²⁶ J.M. Kondek, *Wpływ sytuacji...*, s. 69, za: J. Rajski, *Z problematyki funkcjonowania zasady pacta sunt servanda i klauzuli rebus sic stantibus we współczesnym klimacie gospodarczym*, „Przeгляд Prawa Handlowego” 2010, nr 3, s. 6.

²⁷ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 170, za: J. Rajski, W. Kocot, K. Zaradkiewicz, *Prawo o kontraktach w obrocie gospodarczym*, Warszawa 2002, s. 190.

²⁸ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 171.

²⁹ A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*. t. III: *Zobowiązania – część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2014, komentarz do art. 357¹ k.c.

³⁰ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 172.

³¹ *Ibidem*, s. 173, przyp. 241.

³² *Ibidem*, s. 174.

Przesłanka związku przyczynowego między nadzwyczajną zmianą stosunków a nadmiernymi trudnościami lub groźbą rażącej straty” wymaga, by nadzwyczajna zmiana stosunków była przyczyną nadmiernej trudności przy spełnieniu świadczenia lub rażącej straty w jego wyniku. W doktrynie i orzecznictwie dominuje pogląd, że chodzi tutaj o obiektywne powiązanie kauzalne (*conditio sine qua non*)³³.

Ze względu na dynamikę i masowość współczesnych przemian społecznych, politycznych i gospodarczych unormowanie art. 357¹ k.c. okazuje się być nieefektywne, zwiększające koszty „wspólnych” przedsięwzięć gospodarczych, tym samym niekomercyjne i nieprzewidywalne w skutkach. Dzieje się tak ze względu m.in. na rezygnację w jego redakcji z rozwiązania skłaniającego strony do podjęcia renegotiacji łączącej je umowy przed wdaniem się w spór sądowy, problematyczność terminów, w których „może zostać zgłoszone powództwo obejmujące żądanie z art. 357 (1) KC”, czy problem dopuszczalności „rozstrzygnięcia przez sądy żądań zgłaszanych przez strony dotknięte zmianą stosunków i wykonujące umowy w dalszym ciągu zgodnie z ich treścią”³⁴.

Następcza niemożliwość świadczenia

Kodeks cywilny nie definiuje niemożliwości świadczenia. W art. 475 k.c. mowa jest jedynie o skutkach niemożliwości: „Jeżeli świadczenie stało się niemożliwe skutkiem okoliczności, za które dłużnik odpowiedzialności nie ponosi, zobowiązanie wygasa”. W słownikach języka polskiego, co jest niezmiernie interesujące i ważne, można spotkać dwa znaczenia słowa *niemożliwy*: 1) „niedający się urzeczywistnić”; 2) „będący nie do zniesienia”³⁵. Jak się wydaje, pierwsze można odnieść do pojęcia absolutnej niemożliwości świadczenia, drugie natomiast – do jej relatywnej postaci, czyli pierwsze do tego, co jest obiektywnie niemożliwe, drugie do tego, co jest niemożliwe subiektywnie. Stąd biorą swój początek dwa główne stanowiska, które są przyjmowane przez autorów zajmujących się niemożliwością świadczenia. W literaturze przedmiotu w przeważającej większości wypowiedzi³⁶ i w niektórych orzeczeniach Sądu Najwyższego przyjmuje się, że następcza niemożliwość świadczenia zachodzi jedynie w przypadkach, gdy świadczenie jest niemożliwe obiektywnie (przedmiotowo).

³³ *Ibidem*, s. 176–178. Autor ten jako przykład podaje wyrok SN z dnia 7 grudnia 2007 r., sygn. III CSK 172/07, <https://www.saos.org.pl/judgments/86907> (9.08.2022).

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Słownik języka polskiego PWN*, hasło: *niemożliwy*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/niemozliwy;3029818.html> (20.07.2022).

³⁶ Np. G. Stojek [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, red. M. Habdas, M. Frasz, Warszawa 2018, komentarz do art. 475 k.c.

Można jednak spotkać autorów, którzy uważają, że wymóg obiektywnej niemożliwości świadczenia wśród przesłanek następczej niemożliwości świadczenia jest „bezzprzedmiotowy”³⁷. Podkreślają oni, że następcza niemożliwość świadczenia „stanowi taką postać niewykonania zobowiązania, która w największym stopniu niweczy możliwość osiągnięcia jego celu”, i utożsamiają ją z przypadkami, „gdy wskutek naruszenia zobowiązania utraciło ono dla wierzyciela całkowicie znaczenie”³⁸. Przy tak przyjętym stanowisku wywód w dużej mierze oparty jest na przepisach dotyczących zwłoki dłużnika (477 § 2 k.c.), który sam reguluje przypadek mieszany: „Jednakże gdy wskutek zwłoki dłużnika świadczenie utraciło dla wierzyciela całkowicie lub w przeważającym stopniu znaczenie, wierzyciel może świadczenia nie przyjąć i żądać naprawienia szkody wynikłej z niewykonania zobowiązania”. Dla odmowy przyjęcia przez wierzyciela świadczenia w razie zwłoki dłużnika wystarczy, by świadczenie utraciło dla wierzyciela znaczenie w przeważającym stopniu. Tak więc „losy zobowiązania pozostają w rękach wierzyciela, który może albo domagać się spełnienia świadczenia, albo, odmawiając jego przyjęcia, może dochodzić naprawienia szkody z powodu całkowitego niewykonania zobowiązania, praktycznie zrównując tę sytuację z niemożliwością świadczenia”³⁹. Jak czytamy dalej: „reżym niemożliwości świadczenia oznacza reakcję systemu prawa przede wszystkim na te przypadki, gdy spełnienie świadczenia nie może prowadzić już do zaspokojenia interesu wierzyciela. Nie ma powodu, by w sytuacjach, gdy świadczenie nie może doprowadzić do zaspokojenia wierzyciela, nawet jeżeli teoretycznie inna osoba mogłaby je spełnić, odrzucać stosowanie przepisów o niemożliwości świadczenia”⁴⁰. Cytowany autor przyjmuje jeden wyjątek od zasady stosowania przepisów o niemożliwości świadczenia – w przypadku subiektywnej niemożliwości – zgodnie z którym dla dobra interesu wierzyciela nie powinien być on pozbawiony możliwości domagania się wykonania zastępczego na podstawie art. 479 i 480 k.c. Puentuje, że do konkretnej sytuacji mogą znaleźć zastosowanie zarówno przepisy o niemożliwości świadczenia, jak i o zwłoce, że nie warto poszukiwać między nimi rozgraniczenia, a najlepiej pozostawić wierzycielowi możliwość wyboru między nimi, co będzie skutkowało tym, że to od jego woli będzie zależało, czy zobowiązanie zostanie uznane za wygasłe, czy za nadal istniejące. Wypowiedź swoją kończy swoistym mottem: „Systemy norm ustanawianych przez człowieka mają za zadanie rozwiązywać realne problemy, a nie odznaczać się absolutną spójnością kategorii, którymi się posługują”⁴¹.

³⁷ F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. VI, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2014, s. 1144, nb. 176.

³⁸ *Ibidem*, nb. 175.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

Koncepcja ekonomicznej (gospodarcza) niemożliwości świadczenia

W starszej literaturze dość powszechnie przyjmowano, że następcza niemożliwość świadczenia odnosi się nie tylko do takich przypadków, gdy świadczenie jest niemożliwe do urzeczywistnienia. Podkreślano, że takie podejście nie spełniałoby potrzeb obrotu, że następcza niemożliwość świadczenia jako termin ustawowy ma nie tylko charakter logiczny, ale również prawny, czyli że ma odgrywać pewną rolę i spełniać pewne funkcje w życiu społecznym i praktyce kontraktowej jako żywy, znajdujący zastosowanie przepis⁴². Jedną z autorek ujęła to w następujący sposób: „Niemożliwość świadczenia jako termin ściśle prawniczy musi być interpretowana w powiązaniu z zespołem norm regulujących wykonanie zobowiązania [art. 354 KC], z konkretnym układem stosunków społeczno-gospodarczych, oraz rozważana indywidualnie w odniesieniu do badanego stosunku zobowiązaniowego”⁴³. Jednak ze względu na to, że ustawodawca nie definiuje niemożliwości świadczenia i nie określa wprost przesłanek jej zastosowania, przyjęcie takiego stanowiska rodzi wiele trudności i otwiera pole do dyskusji na temat kryteriów, jakimi należy się kierować przy ustalaniu niemożliwości świadczenia.

Ponieważ m.in. niemiecki kodeks cywilny (BGB) stał na gruncie ścisłego przestrzegania zasady *pacta sunt servanda*, tym samym nie zawierał przepisów, które *explicite* regulowałyby wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. To m.in. na gruncie niemieckiej nauki prawa szeroko rozważano niemożliwość następczą rozszerzoną w myśl poglądów relatywistycznych, czyli *in genere* koncepcję ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia. Dochodzono też do wniosków, że zagadnienie to zasadniczo dzieli się na dwa rodzaje przypadków. Pierwszy odnoszono do „sytuacji, w których dla spełnienia świadczeń konieczne byłoby użycie środków, które dla rozsądnie myślącego człowieka nie wchodzi w rachubę i z tego punktu widzenia graniczą już z fizyczną niemożliwością”⁴⁴. Jest to tzw. praktyczna niemożliwość świadczenia (*praktische Unmöglichkeit*). Dobrym przykładem dla jej zobrazowania jest sytuacja, gdy przedmiot świadczenia oznaczony co do tożsamości nie uległ zniszczeniu, ale dostęp do niego uległ znacznemu ograniczeniu, przez co można powiedzieć, że przestał być osiągalny. Taka sytuacja zachodzi np. (w skrajnym przykładzie), gdy pierścienek, który ma być przedmiotem świadczenia, znalazł się na dnie morza⁴⁵. Jak widać, usunięcie przeszkody w spełnieniu świadczenia wymaga wysiłku rażąco niewspółmiernego

⁴² Za: W. Robaczyński, *Z problematyki gospodarczej niemożliwości świadczenia*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1993, nr 2, s. 142; T. Pajor, *Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania*, Warszawa 1982, s. 97.

⁴³ B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Niemożliwość świadczenia następcza*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1970, t. IV, s. 77.

⁴⁴ W. Robaczyński, *Z problematyki gospodarczej...*, s. 143.

⁴⁵ K. Kruczałak, *Skutki niemożliwości świadczenia według prawa zobowiązań*, Warszawa 1983, s. 23.

do interesu wierzyciela – przecież podobny pierścionek, o podobnej wartości, można kupić u jubilera bez potrzeby ponoszenia dodatkowych, szczególnie wysokich wydatków. Jak podkreśla się w nauce niemieckiej, przypadek praktycznej niemożliwości należy rozpatrywać przez pryzmat interesu wierzyciela w spełnieniu świadczenia, tj. korzyści, jakie czerpie on z wykonania zobowiązania, w relacji do kosztów, jakie to ze sobą niesie. Jeżeli te dwie wartości pozostają w rażącej niewspółmierności, zachodzi praktyczna niemożliwość świadczenia⁴⁶.

Drugi rodzaj przypadków zachodzi, gdy świadczenie jest obiektywnie możliwe i nie jest praktycznie niemożliwe, ale nadal „nie może być (...) od dłużnika wymagane, ponieważ wiązałoby się z koniecznością poświęcenia jego własnych interesów w skali przekraczającej przeciętną miarę przyjętą w obrocie”⁴⁷. Taki rodzaj przypadków, określane mianem ekonomicznej niemożliwości świadczenia (ekonomiczna (gospodarcza) niemożliwość świadczenia *sensu stricto*, *wirtschaftliche Unmöglichkeit*), jest powiązany zazwyczaj z ogólną zmianą stosunków, co najlepiej obrazuje przykład ogólnego wzrostu cen. W takich okolicznościach potencjalna korzyść wierzyciela wzrasta przy wykonaniu zobowiązania kosztem interesu dłużnika i praktyczna niemożliwość nie zachodzi. Decydująca dla niewykonania zobowiązania jest ochrona ekonomicznego bytu dłużnika poprzez ochronę jego słusznego interesu. Nieracjonalne byłoby ponoszenie dużych strat czy pokonywanie nadmiernych trudności przez jedną ze stron stosunku zobowiązaniowego, zwłaszcza gdy strony nie brały tego pod uwagę przy zawieraniu umowy⁴⁸.

Spśród tych dwóch rodzajów rozszerzonej niemożliwości pierwszy nie wywoływał większych wątpliwości i zastrzeżeń, natomiast drugi tak, a to przede wszystkim ze względu na lakoniczność regulacji ustawowej i posługiwanie się przez orzecznictwo i doktrynę pojęciami nieostrymi, takimi jak wspomniana *przeciętna miara przyjęta w obrocie*, *nadmierne utrudnienie*, *groźba rażącej straty*.

Za próbę podsumowania poglądów judykatury i doktryny na temat ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia można uznać jeden z najnowszych wyroków Sądu Najwyższego z dnia 26 maja 2021 r.⁴⁹, a tym samym najbardziej aktualny, w którym przyjmuje się, że to stan rażącej nieproporcjonalności między wartością przedmiotu świadczenia, nieproporcjonalności połączonej z oczekiwanymi przez strony korzyściami, a kosztami, które należałoby ponieść, aby wykonać zobowiązanie. Oznacza on, że zobowiązanie odrywa się

⁴⁶ Materiały dla studentów, P. Stamler, *Übersicht zur Unmöglichkeit nach § 275 BGB*, https://www.uni-trier.de/fileadmin/fb5/prof/ZIV001/Stemler/UEbersicht_zur_Unmoeglichkeit_nach_275_BGB.pdf (24.07.2022); M. Rothermel, *Ereignisse (Coronavirus, Brexit, Embargos, Zölle, u.a.) und höhere Gewalt, Unmöglichkeit, Wegfall der Geschäftsgrundlage*, IHR 2020, no. 3, <https://www.proquest.com/docview/2422263030> (24.07.2022).

⁴⁷ W. Robaczyński, *Z problematyki gospodarczej...*, s. 144.

⁴⁸ Materiały i M. Rothermel, *Ereignisse (Coronavirus...*

⁴⁹ Sygn. V CSKP 21/21, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia3/v%20cskp%2021-21.pdf> (10.08.2022).

od swego gospodarczego uzasadnienia, od celów, które były przyczyną sprawczą jego powstania. Jak czytamy w uzasadnieniu wyroku, przypadki gospodarczej niemożności świadczenia powinny być odnoszone do sytuacji, za które żadna ze stron nie ponosi odpowiedzialności. Zdaniem Sądu Najwyższego będzie ona dotyczyć takich zobowiązań, których wykonania nie będzie żądał żaden rozsądny uczestnik obrotu mimo technicznej możliwości wykonania zobowiązania, ponieważ z uwagi na kontekst ekonomiczny wykonanie zobowiązania jest nieracjonalne. Sąd podkreśla, że w doktrynie przeważa stanowisko, iż niemożność gospodarcza nie może być w zasadzie uznana za niemożność świadczenia, bowiem w takiej sytuacji zastosowanie powinny znaleźć art. 357¹ k.c. lub art. 358¹ k.c., które wprowadzają kryteria uwzględniania wpływu nadzwyczajnych zmian okoliczności na zobowiązanie, co wyłącza rozszerzającą wykładnię pojęcia niemożności świadczenia. Sąd Najwyższy zaznacza, że poglądy przeciwne opierają się na założeniu, że art. 357¹ k.c. zawiera szczegółowe przesłanki jego zastosowania, które nie zawsze mogą być spełnione w przypadku ekonomicznej (gospodarczej) niemożności świadczenia, tym samym uznaje je za akceptowalne. Dalej zaznacza, że żaden przepis ustawy nie powinien wymagać od dłużnika zachowania sprzecznego z zasadami ekonomicznego gospodarowania, zwłaszcza gdy interes wierzyciela może być zaspokojony przez naprawienie szkody, czym jeszcze bardziej podkreśla słuszność tych poglądów i ich znaczenie dla potrzeb obrotu. W konsekwencji przyjmuje stosowanie przepisów o niemożności świadczenia (art. 475 i 495 k.c.) na zasadzie analogii. Zaznacza, że koncepcję niemożności gospodarczej świadczenia należy stosować ostrożnie, przy uwzględnieniu celu umów, swobody ich zawierania i kształtowania treści, w szczególności gdy spełnienie świadczenia byłoby ekonomicznie nieracjonalne nie tylko dla dłużnika, ale dla kogokolwiek.

Sąd Najwyższy swój wywód poprzedza uwagami na temat następczej niemożności świadczenia skutkującej wygaśnięciem zobowiązania, czyli takiej, która zachodzi w przypadku świadczenia, które stało się niemożliwe wskutek okoliczności, za które dłużnik nie ponosi odpowiedzialności (art. 475 k.c.). Przywołuje przeważający w doktrynie pogląd, że następcza niemożność świadczenia to stan zupełnej, trwałej i obiektywnej niemożności zachowania się dłużnika w sposób wynikający z treści zobowiązania, zaistniały po powstaniu zobowiązania. Zupełność tego stanu oznacza niemożność zaspokojenia wierzyciela w jakikolwiek sposób, trwałość natomiast to niezmiennosc w czasie wchodzącym w rachubę z punktu widzenia interesu wierzyciela, względnie z uwagi na naturę zobowiązania, zaś charakter obiektywny tego stanu oznacza, że nie tylko dłużnik, ale także każda inna osoba nie jest w stanie zachować się w sposób zgodny z treścią zobowiązania, ponieważ z przyczyn o charakterze powszechnym lub dotyczących sytuacji dłużnika świadczenie jest niewykonalne. Konkluduje, że dla potrzeb wykładni niemożności jako instytucji prawnej należy przyjąć, iż tylko

przyczyny o charakterze powszechnym wchodzi w rachubę jako usprawiedliwiająca niemożność spełnienia świadczenia prowadzącą do wygaśnięcia zobowiązania. W tym miejscu przywołuje wyroki Sądu Najwyższego z dnia: 5 grudnia 2000 r. (sygn. V CKN 150/00), 10 września 2009 r. (sygn. V CSK 58/09), 18 maja 2011 r. (sygn. III CSK 217/10), 15 listopada 2013 r. (sygn. V CSK 500/12). Odnośnie do art. 495 k.c. wskazuje, że stanowi on modyfikację art. 475 k.c. i stosuje się go w odniesieniu do zobowiązań z umów wzajemnych: w sytuacji, gdy jedno ze świadczeń stało się niemożliwe wskutek okoliczności, za które żadna ze stron odpowiedzialności nie ponosi. Wówczas strona, która miała to świadczenie spełnić, nie może żądać świadczenia wzajemnego, a w wypadku, gdy je już otrzymała, obowiązana jest do zwrotu według przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu (art. 495 § 1 k.c.). Gdy świadczenie jednej ze stron stało się niemożliwe tylko częściowo, strona, której świadczenie stało się niemożliwe tylko częściowo, traci prawo do odpowiedniej części świadczenia wzajemnego, przy czym druga strona może od umowy odstąpić, jeżeli wykonanie częściowe nie miałoby dla niej znaczenia ze względu na właściwości zobowiązania albo zamierzony przez tę stronę cel umowy, wiadomy stronie, której świadczenie stało się częściowo niemożliwe (art. 495 § 2 k.c.).

Porównanie koncepcji ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia i klauzuli *rebus sic stantibus* z art. 357¹ k.c.

Rozwój koncepcji ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia wiąże się z pominięciem w Kodeksie cywilnym z 1964 r. odpowiednika przepisu art. 269 k.z., który pozwalał na modyfikację zobowiązania w sytuacji, kiedy zobowiązanie było możliwe do spełnienia, lecz wiązało się z dużymi trudnościami lub perspektywą rażącej straty. Ze względu na czystą sprawiedliwość i uczciwość trudno się było wielu pogodzić z zastaną sytuacją, poszukiwano więc rozwiązania słusznego i zarazem odpowiadającego potrzebom obrotu. System prawny przewidywał wówczas możliwość rozwiązania umowy w przypadku niemożliwości świadczenia, przy czym wątpliwości budziły skutki niemożliwości w postaci wygaśnięcia stosunku (skutek ekstensywny *ex lege*) co wiązało się z brakiem obowiązku spełnienia świadczenia przez dłużnika i ponoszenia przez niego odpowiedzialności kontraktowej (art. 475 i 495 k.c.). W konsekwencji skutki niemożliwości ponosił wierzyciel, a równowaga kontraktowa nie była przywracana bezpośrednio. Przy czym nie było innej alternatywy dla bezwzględnie rozumianej zasady *pacta sunt servanda*⁵⁰. W wyniku rozszerzającej wykładni pojęcia niemożliwości świadczenia zaczęto je stosować do przypadków, w których wykonanie umowy

⁵⁰ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 199.

stało się nadmiernie utrudnione, gospodarczo niecelowe i ekonomicznie nieopłacalne, wymagało szczególnych ofiar po stronie dłużnika, wielkiego wysiłku, niewspółmiernych kosztów, z którymi nie mógł się on liczyć przy zawieraniu umowy⁵¹. Tak wyglądała geneza koncepcji ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia w prawie polskim przed 1990 r. Przepisy o niemożliwości świadczenia jak do tej pory nie były poddawane nowelizacji. Koncepcja ta powstała pierwotnie jako doktrynalna, obecnie funkcjonuje w doktrynie⁵² i w orzecznictwie⁵³ jako jeden ze sposobów uwzględniania wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania.

Jeśli chodzi o klauzulę *rebus sic stantibus* z art. 357¹ k.c., to została ona wprowadzona do Kodeksu cywilnego w drodze nowelizacji z 1990 r.⁵⁴, w wyniku potrzeby chwili w związku ze zmianami społeczno-gospodarczymi, jakie zachodziły w Rzeczypospolitej Polskiej. Niemałe znaczenie miała też presja środowisk prawniczych⁵⁵. Jako zasada ogólna uwzględniania wpływu zmiany stosunków na zobowiązania, tym samym zasada bezwzględnego związania stron postanowieniami umowy, uległa wprost uszczupleniu w prawie pozytywnym. Pomyślana została jako narzędzie sądowej adaptacji umów do nowych warunków ich wykonania zaistniałych w wyniku nadzwyczajnej zmiany stosunków. Właśnie w doktrynie ze względu na swoje przesłanki uzyskała miano klauzuli nadzwyczajnej zmiany stosunków.

Podsumowując ten etap rozważań, koncepcja ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia i klauzula *rebus sic stantibus* z art. 357¹ k.c. mają podobną genezę. Obie są reakcją na wyzwania, jakie niesie ze sobą życie społeczno-gospodarcze, powstawały w ramach dociekań doktrynalnych, teoretycznych rozważań nad instytucjami prawa, które, jak można by powiedzieć, wprost nie regulują uwzględniania wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania, przy czym druga została wprowadzona do prawa pozytywnego w ramach interwencji ustawodawcy i pomyślana wprost jako narzędzie uwzględniania wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania. Pierwsza niesie ze sobą skutek ekstensywny,

⁵¹ A. Brzozowski, *O potrzebie nowej regulacji wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania*, „Państwo i Prawo” 2020, z. 8, s. 113 i n. Taki sam model uwzględniania wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania przyjęto w Konwencji Narodów Zjednoczonych o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów, sporządzonej w Wiedniu dnia 11 kwietnia 1980 r. (Dz.U. 1997, nr 45, poz. 286) w art. 79. W prawie międzynarodowym publicznym podobnie, w stosunkach między państwami, w konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 23 maja 1969 r. (Dz.U. 1990, nr 74, poz. 439) w art. 62.

⁵² F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. VI, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2014, s. 1148, nb. 181; A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w dobie...*

⁵³ Zob. przyp. 49.

⁵⁴ Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. nr 55, poz. 321 ze zm.).

⁵⁵ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 101.

wygaśnięcie stosunku *ipso iure ex lege*. Jej podstawą jest przepis bezwzględnie obowiązujący, spełnia ona funkcję ochronną, chroni dłużnika. Wyrok sądu wydany w oparciu, jak to ujął Sąd Najwyższy, o analogię z art. 475 k.c. – art. 495 k.c. w przypadku ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia – będzie miał charakter deklaratoryjny i jedynie stwierdzał określony stan prawny, który zaistniał *ex lege* w wyniku spełnienia się przesłanki. Można sobie wyobrazić, że w sytuacji procesowej problem ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia pojawi się w ramach powództwa o zapłatę (o zasądzenie świadczenia) w oparciu o przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu lub w ramach zarzutu, kiedy dłużnik będzie się bronić, podnosząc zarzut niemożliwości świadczenia następczej (ekonomicznej/gospodarczej) niemożliwości świadczenia w oparciu o przepisy o następczej niemożliwości świadczenia. Druga natomiast należy do tzw. prawa sędziowskiego. Wpisany jest w nią przede wszystkim mechanizm adaptacyjny. Modyfikacja treści stosunku na podstawie art. 357¹ k.c. odbywa się na drodze sądowej, wyrok ma charakter konstytutywny, zmienia stan prawny. Sąd przystosowuje treść stosunku do nowych, zmienionych warunków. Jeżeli treści stosunku nie da się przystosować do nowych, zmienionych warunków, sąd rozwiązuje stosunek, określając sposób wzajemnych rozliczeń między stronami. Klauzula z art. 357¹ k.c. ma charakter dyspozytywny, uruchamiana jest w ramach powództwa o ukształtowanie stosunku. Przy wyrokowaniu sąd rozważa interesy obu stron umowy w zgodzie z zasadą słuszności, sprawiedliwości kontraktowej, uczciwości. Można powiedzieć, że sąd w czasie sądenia odpowiada sobie na pytanie, jak przystosować stosunek, by było uczciwie, jak to zrobić w sposób sprawiedliwy dla każdej ze stron, przy czym treść stosunku łączącego strony jest kluczowa dla odpowiedzi na tak postawione pytania.

Kolejne bardzo ważne różnice wyznacza czynnik czasu. Klauzula z art. 357¹ k.c. ma charakter dyspozytywny, uruchamiana jest na żądanie, przy czym, żądanie to zgłaszane jest w oparciu o prawo podmiotowe szczególnego rodzaju. „Byt [tego uprawnienia – przyp. K.M.] jest ściśle związany z bytem samego zobowiązania”⁵⁶. Uprawniony traci je co do zasady, gdy popadnie w zwłokę, niezależnie od tego, czy nadzwyczajna zmiana stosunków zajdzie po zawarciu umowy przed terminem wymagalności świadczenia, czy po zawarciu umowy po terminie wymagalności świadczenia. „Strona taka na skutek zwłoki nie powinna bowiem odnosić korzyści”⁵⁷ zgodnie z zasadą *ius civile vigilantibus scriptum est*. Z tym wiąże się dalszy problem odpowiedzialności kontraktowej dłużnika, który popadł w zwłokę. Przy zobowiązaniach wzajemnych wierzyciel w przypadku zwłoki dłużnika, gdy wykonał swoje zobowiązanie zgodnie z treścią stosunku i nie odstąpił od umowy, może żądać od dłużnika w dalszym ciągu wykonania zobowiązania pierwotnego i jednocześnie

⁵⁶ *Ibidem*, s. 185. Por. J.M. Kondek, *Wpływ sytuacji...*, s. 56–57.

⁵⁷ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 125.

naprawienia szkody wynikłej ze zwłoki (art. 491 § 1 k.c.). W zobowiązaniach niebędących wzajemnymi podobnie (art. 477 k.c.). A zatem w przypadku zwłoki dochodzi do zaostrzenia odpowiedzialności dłużnika. Wierzyciel może również domagać się wykonania zastępczego:

- I. Żądać upoważnienia przez sąd do wykonania czynności na koszt dłużnika (art. 480 k.c.). Jeżeli takie upoważnienie otrzyma i wykona czynność na koszt dłużnika, pierwotne zobowiązanie dłużnika przekształci się w obowiązek zwrotu wierzycielowi poniesionych kosztów⁵⁸, przy czym wierzyciel zachowa też roszczenie o naprawienie szkody wynikłej ze zwłoki.
- II. W przypadku, gdy przedmiotem świadczenia jest określona ilość rzeczy oznaczonych tylko co do gatunku (art. 479 k.c.): 1) nabyć na jego koszt taką samą ilość rzeczy tego samego gatunku, w tym przypadku pierwotne zobowiązanie przekształca się w obowiązek zwrotu wierzycielowi poniesionych kosztów, albo 2) żądać od dłużnika zapłaty ich wartości, tutaj podobnie, przy czym pierwotne zobowiązanie przekształca się w obowiązek zwrotu wierzycielowi ich równowartości, w obu tych wypadkach wierzyciel zachowuje roszczenie o naprawienie szkody wynikłej ze zwłoki (art. 479 k.c.)⁵⁹.

Można sobie wyobrazić sytuację, że wierzyciel w przypadku wykonania zastępczego, jeżeli ktoś jakimś cudem podejmie się jego wykonania, już po jego wykonaniu wystąpi z powództwem do sądu przeciwko dłużnikowi o zapłatę kosztów wykonania zastępczego i naprawienie szkody wynikłej ze zwłoki. Zapewne uzyska pomyślny dla siebie wyrok, który po uprawomocnieniu lub przy nadaniu rygoru natychmiastowej wykonalności będzie stanowił tytuł egzekucyjny. Mając go już w ręku, wystąpi o nadanie mu klauzuli wykonalności. Uzyska w ten sposób tytuł wykonawczy i będzie miał podstawę do wszczęcia postępowania egzekucyjnego i przymusowego wykonania orzeczenia przez organy egzekucyjne. Cała ta procedura będzie się wiązała ze sporymi kosztami, zwłaszcza dla dłużnika. Nie wiadomo wcale, czy wierzyciel tym sposobem cokolwiek więcej uzyska. Możliwe, że dojdzie do ruiny gospodarczej dłużnika. Rozwiązanie takie dla stosunków społeczno-gospodarczych globalnie okaże się nieefektywne, pogłębiające niekorzystne tendencje. Można być tego pewnym, że ustawodawcy w chwili, gdy konstruował wyżej wymienione instytucje, przyświecały zgoła odmiennie cele. Kołem ratunkowym rzuconym dłużnikowi może okazać się koncepcja

⁵⁸ J.M. Kondek [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. W. Borysiak, Legalis 2022, komentarz do art. 480.

⁵⁹ *Ibidem*, komentarz do art. 479. Jest to uprawnienie prawnokształtujące. Wybór wierzyciela „dokonuje [się – przyp. K.M.] przez jednostronne oświadczenie woli o charakterze prawnokształtującym [może zachodzić – przyp. K.M.] per facta concludentia”. Skutkiem skorzystania przez wierzyciela z tego uprawnienia jest przekształcenie treści „dotychczasowego stosunku obligacyjnego” poprzez zmianę przedmiotu „świadczenia dłużnika z umówionego na ten wybrany przez wierzyciela”.

ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia. Dłużnik może się powołać na niemożliwość świadczenia niezależnie od upływu terminu do spełnienia świadczenia, przy czym ciężar udowodnienia zaistnienia niemożliwości świadczenia będzie spoczywał na nim zgodnie z zasadą art. 5 k.c.: „Ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z faktu tego wywodzi skutki prawne”. „Niemożliwość świadczenia prowadzi do wygaśnięcia zobowiązania, w przypadku gdy dłużnik nie ponosi za nią odpowiedzialności lub przynajmniej oznacza wygaśnięcie pierwotnego obowiązku z zobowiązania”⁶⁰, gdy dłużnik ponosi za nią odpowiedzialność. Cytowany autor w swoich rozważaniach stawia sobie za cel odpowiedź na pytanie: „Czy istnienie art. 357 (1) KC oznacza, że w przypadkach, gdy spełnienie świadczenia staje się całkowicie nieracjonalne⁶¹, ale nie zachodzą pozostałe przesłanki z tego przepisu [nadzwyczajne okoliczności, których strony nie mogły przewidzieć przy zawarciu umowy – przyp. K.M.], to obowiązek spełnienia świadczenia pozostaje nienaruszony?”. Przy odpowiedzi powołuje się na koncepcję ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia. Według niego „wyłączenie gospodarczej niemożliwości spod kategorii niemożliwości świadczenia w rozumieniu KC nie powinno być uznane za zasadne także w świetle obowiązujących przepisów [bowiem – przyp. K.M.] żaden przepis ustawy nie powinien wymagać od dłużnika zachowania sprzecznego z zasadami ekonomicznego gospodarowania, zwłaszcza gdy interes wierzyciela może być zaspokojony w sposób mniej dolegliwy, np. przez naprawienie szkody” (art. 471 k.c., np. przy świadczeniu, którego przedmiotem jest pierścionek znajdujący się na dnie morza). Optuje on zatem za rozszerzającą wykładnią pojęcia niemożliwości, przy czym stwierdza że „odpowiedź pozytywna [na tak zadane pytanie – przyp. K.M.] najbardziej odpowiada literze ustawy i wyraźnemu zamiarowi przedstawienia art. 357 (1) KC jako absolutnego wyjątku od zasady”⁶².

Klauzula *rebus sic stantibus* z art. 357¹ k.c. znajdzie zastosowanie przede wszystkim do umów długoterminowych, dla których czynnik czasu nie ma tak dużego znaczenia. W stosunkach tego typu możliwość wstąpienia na drogę sądową i związane z nią niedogodności, zwłaszcza przewlekłość postępowań sądowych, brane są pod uwagę już od samego początku – po prostu spór sądowy jest wliczony w koszty. W przypadkach, gdy zaistniała sytuacja wymaga natychmiastowej reakcji

⁶⁰ F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. VI, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2014, s. 1147–1148, nb. 181.

⁶¹ F. Zoll opisuje je w ten sposób: „przypadki, gdy świadczenie wprawdzie może być spełnione przez dłużnika, ale potrzebny do tego nakład przekracza racjonalne granice, a przede wszystkim oznacza dla dłużnika konieczność poniesienia znacznie większych wydatków niż korzyści, które wierzyciel może osiągnąć ze spełnienia świadczenia. Istnieją sytuacje, gdy spełnienie świadczenia przez dłużnika byłoby po prostu ekonomicznie nieracjonalne”.

⁶² F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. VI, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2014, s. 1148, nb. 181.

– dzieje się tak w czasach głębokich kryzysów społeczno-gospodarczych, ze względu na różne przyczyny, np. działania wojenne, wybuch pandemii – ze swoim skutkiem ekstensywnym zastosowanie znajdzie przede wszystkim ekonomiczna (gospodarcza) niemożliwość świadczenia⁶³. Będzie się to odbywać naturalnie, a sami uczestnicy obrotu wybiorą rozwiązanie mniej kosztochłonne.

W literaturze podnosi się, że podstawową różnicą między ekonomiczną (gospodarczą) niemożliwością świadczenia a klauzulą *rebus sic stantibus* z art. 357¹ k.c. jest ich zakres zastosowania. Pierwsza odnosi się do przypadków, w których wykonanie umowy „stało się [w wyniku zmiany okoliczności – przyp. K.M.] nadmiernie utrudnione, gospodarczo niecelowe i ekonomicznie nieopłacalne, wymagałoby od dłużnika szczególnie wielkich ofiar, wielkiego wysiłku, niewspółmiernie wysokich kosztów”⁶⁴, z którymi nie mógł się liczyć przy zawieraniu umowy, co oznacza, że odnosi się do przypadków, w których „spełnienie świadczenia byłoby po prostu ekonomicznie nieracjonalne”⁶⁵. Druga ma węższe zastosowanie. Podobnie jak przy ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia, odnosi się do przypadków, kiedy spełnienie świadczenia jest ekonomicznie nieracjonalne, przy czym stan ten musi wynikać z nadzwyczajnej zmiany okoliczności, której strony nie przewidywały. Różnica polega na określeniu branych pod uwagę nowych okoliczności⁶⁶. Jak się podkreśla w doktrynie prawa cywilnego, formuła *nadzwyczajna zmiana stosunków* wyznacza okoliczności, które wykraczają poza typowe ryzyko umowne, których wystąpienia strony nie przewidywały, o charakterze obiektywnym, powszechnym, niezależnym od stron, zaistniałym w wyniku różnego rodzaju klęsk żywiołowych, epidemii, działań wojennych, strajku generalnego, rozruchów masowych, rewolucji, łapanek, deportacji, zaskakującej zmiany ustawodawstwa fiskalnego, nałożenia embarga na handel międzynarodowy itp. Nie może zatem dotyczyć okoliczności o charakterze indywidualnym, odnoszących się do osobistej sfery strony. Jako przykład podaje się chorobę samego dłużnika lub członka jego rodziny, kradzież czy inne sytuacje losowe. Podkreśla się, że w tych przypadkach mogą znaleźć zastosowanie przepisy o niemożliwości świadczenia⁶⁷.

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę przeanalizowania koncepcji ekonomicznej niemożliwości świadczenia jako jednego ze sposobów uwzględniania wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania. W ramach prawa umów rozważanych jest wiele instytucji i koncepcji będących panaceum na różne sytuacje

⁶³ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w dobie...*

⁶⁴ A. Brzozowski, *O potrzebie nowej...*, s. 113 i n.

⁶⁵ F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. VI, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2014, s. 1148, nb. 181.

⁶⁶ M. Smyk, *Klauzula rebus sic stantibus a tzw. gospodarcza niemożliwość świadczenia*, „Monitor Prawniczy” 2001, nr 14, s. 735 i n.

⁶⁷ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, s. 152–153.

kryzysowe, przy czym na plan pierwszy wybijają się dwie. Obok ogólnej klauzuli *rebus sic stantibus*, która jest podstawowym narzędziem uwzględniania wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania, prawo cywilne posiada w swoim arsenale również instytucję następczej niemożliwości świadczenia, która przy rozszerzającej, celowościowej wykładni może służyć w przypadkach tzw. ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia (tj. „stanu rażącej nieproporcjonalności między wartością przedmiotu świadczenia, nieproporcjonalności połączonej z oczekiwanymi przez strony korzyściami, a kosztami, które należałoby ponieść, aby wykonać zobowiązanie, który oznacza że zobowiązanie odrywa się od swego gospodarczego uzasadnienia, od celów, które były przyczyną sprawczą jego powstania”, za wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 26 maja 2021 r., sygn. V CSKP 21/21) jako efektywny sposób zakończenia stosunku umownego, zwłaszcza przy masowym występowaniu tego zjawiska.

Bibliografia

- Brzozowski A. [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. VI, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2014.
- Brzozowski A., *O potrzebie nowej regulacji wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania*, „Państwo i Prawo” 2020, z. 8.
- Brzozowski A., *Regulacja wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania w świetle nowelizacji kodeksu cywilnego z dnia 28 lipca 1990 r.*, „Palestra” 1992.
- Brzozowski A., *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula rebus sic stantibus*, Warszawa 2014.
- Brzozowski A., *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w dobie pandemii – o konieczności zastosowania nadzwyczajnych środków*, „Studia Prawa Prywatnego” 2020, nr 2.
- Brzozowski A., Jastrzębski J., Kaliński M., Skowrońska-Bocian E., *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2021.
- Cholewa-Klimek M., Klimek R., *Instytucja gospodarczej niemożliwości świadczenia w zobowiązaniach umownych w systemie common law oraz prawie niemieckim – szkic prawnoporównawczy*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego Europejskiego i Porównawczego” 2007, R. V.
- Czachórski W. [w:] *System prawa cywilnego*, t. III, cz. 1: *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. W. Czachórski, Z. Radwański, Warszawa 1981.
- Czachórski W., *Zarys prawa zobowiązań: część ogólna*, Warszawa 1962.
- Czub K. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Bałwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022.
- Fuchs B. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III: *Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2018.
- Gawlik Z., *Gospodarcza niemożliwość świadczenia*, „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe Prawo-Ekonomia” 1996, t. XIX.
- Gawlik Z., *Nadzwyczajna zmiana stosunków jako przesłanka modyfikacji lub rozwiązania umowy*, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 3.
- Gontarski W., *Obiektywna gospodarcza niemożliwość świadczenia po wybuchu pandemii*, LEX/el. 2020.
- Gottschalk R., *Impossibility of Performance in Contract*, London 1938.

- Kondek J.M., *Wpływ sytuacji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne*, Warszawa 2021.
- Kruczałak K., *Niemożliwość świadczenia w prawie zobowiązań*, Gdańsk 1981.
- Kruczałak K., *Skutki niemożliwości świadczenia według prawa cywilnego*, Warszawa 1983.
- Larenz K., *Geschäftsgrundlage und Vertragserfüllung*, München–Berlin 1963.
- Lewaszewicz-Petrykowska B., *Niemożliwość świadczenia następcza*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1970, t. IV.
- Longchamps de Berier R., *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1936.
- Longchamps de Berier R., *Zobowiązania*, Lwów 1938.
- Łolik M., *Współczesne prawo kontraktów*, Warszawa 2014.
- Machnikowski P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2013.
- Malarewicz A., *Wpływ zmiany stosunków na wykonanie zobowiązań*, cz. I, „Monitor Prawniczy” 2005, nr 11, 2005; cz. II „Monitor Prawniczy” 2005, nr 12.
- Michałowicz A., *Koronawirus a klauzula rebus sic stantibus: skuteczne remedium czy martwy przepis?*, „Rzeczpospolita” z 2.04.2020.
- Nazaruk P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, LEX/el. 2022.
- Niemiecki kodeks cywilny*, tłum. H. Damm, K. Gerschel, Bydgoszcz 1922.
- Nowak-Górski B., Mróz D., Olszak K., *Stosowanie klauzuli rebus sic stantibus w dobie epidemii wirusa SARS-CoV-2*, „Monitor Prawniczy” 2020, nr 10.
- Oertmann P., *Die Geschäftsgrundlage*, Leipzig 1921.
- Ohanowicz A., *Zobowiązania. Zarys według kodeksu zobowiązań – część ogólna*, Warszawa–Poznań 1965.
- Olejniczak A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III: *Zobowiązania – część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2014.
- Ostrowski L., *Klauzula rebus sic stantibus w świetle procedury cywilnej*, „Palestra” 1998, nr 7–8.
- Pajor T., *Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania*, Warszawa 1982.
- Przybyłowski K., *Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania*, Lwów 1926.
- Radwański Z., *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 1998.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2020.
- Rajski J., Kocot W., Zaradkiewicz K., *Prawo o kontraktach w obrocie gospodarczym*, Warszawa 2002.
- Robaczyński W., *Powrót klauzuli rebus sic stantibus*, „Palestra” 1991, nr 11–12.
- Robaczyński W., *Sądowa zmiana umowy*, Warszawa 1998.
- Robaczyński W., *Z problematyki gospodarczej niemożliwości świadczenia*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1993, nr 2.
- Romanowski M., *Opinia prawna z 24 marca 2020 r.*, Warszawa 2020.
- Rothermel M., *Ereignisse (Coronavirus, Brexit, Embargos, Zölle, u.a.) und höhere Gewalt, Unmöglichkeit, Wegfall der Geschäftsgrundlage*, „Internationales Handelsrecht” 2020, no. 3.
- Rzetecka-Gil A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania – część ogólna*, LEX/el. 2011.
- Smyk M., *Klauzula rebus sic stantibus a tzw. gospodarcza niemożliwość świadczenia*, „Monitor Prawniczy” 2001, nr 14.
- Stamler P., *Übersicht zur Unmöglichkeit nach § 275 BGB*, <https://www.uni-trier.de/> (24.07.2022).
- Stelmachowski A., *Nominalizm a wykonanie w pieniądzu niepieniężnych zobowiązań*, „Nowe Prawo” 1959, nr 11.
- Stojek G. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2018.
- Strugała R. [w:] *Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC*, t. I: *Komentarz*, red. P. Machnikowski, Warszawa 2022.
- Strugała R., *Ingerencja sądu w stosunek zobowiązaniowy na podstawie art. 357(1) KC*, „Państwo i Prawo” 2010, z. 8.
- Tropaczyński A., *Gospodarcza niemożliwość świadczenia*, „Przegląd Sądowy” 2004, nr 3.
- Wałachowska M., *Doktryna frustration of contract w prawie angielskim*, „Studia Iuridica Torunensis” 2011, t. IX.

- Warkało W., *Ogólne zasady wykonywania zobowiązań*, „Studia Prawnicze” 1973, nr 37.
- Warkało W., *Siła wyższa jako zasada nieodpowiedzialności i domniemanie przypadkowości szkody*, „Państwo i Prawo” 1949, z. 9–10.
- Wiśniewski T. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III: *Zobowiązania. Część ogólna*, red. J. Gudowski, Warszawa 2018.
- Zagrobelny K., *Klauzula rebus sic stantibus*, „Nowe Państwo” 1984, nr 1.
- Zoll F. [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. VI, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2014.
- Zoll F., *Zobowiązania w zarysie według polskiego Kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1948.

Streszczenie

Przedmiotem analizy w niniejszym opracowaniu jest koncepcja ekonomicznej (gospodarczej) niemożliwości świadczenia. W systemie polskiego prawa prywatnego obok klauzuli *rebus sic stantibus* spełnia ona funkcję szeroko rozumianego uwzględniania wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania. Jej skutki w postaci zwolnienia dłużnika z obowiązku świadczenia i wygaśnięcia zobowiązania dokonują się z mocy prawa. Zastosowanie znajduje poprzez analogię z następczej niemożliwości świadczenia do przypadków, gdy zobowiązanie odrywa się od swego gospodarczego i ekonomicznego celu, który był przyczyną sprawczą jego powstania, tj. w sytuacji rażącej nieproporcjonalności między wartością przedmiotu świadczenia, połączoną z oczekiwanymi przez strony korzyściami, a kosztami, które należałoby ponieść, aby wykonać zobowiązanie. Jest użyteczna w czasach głębokich przemian społeczno-gospodarczych, przy masowym występowaniu utrudnień w stosunkach gospodarczych w spełnianiu świadczeń i wykonywaniu umów.

Słowa kluczowe: niemożliwość świadczenia, klauzula *rebus sic stantibus*, dobra wiara, słuszność, trudność, ryzyko umowne

THE CONCEPT OF COMMERCIAL IMPRACTICABILITY IN REGARD TO THE PERFORMANCE OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS

Summary

The thesis considers the concept of commercial impracticability. In the Polish private law system, apart from *clausula rebus sic stantibus*, it performs the function of broadly understood taking into account the impact of changed circumstances on contracts. Its effects in the form of releasing the debtor from the obligation to perform the contract and termination of the obligation take place *ex lege*. It is applied *per analogiam* with the subsequent impossibility to perform an obligation in cases where the obligation breaks away from its economic purpose, which was the cause of its creation, *i.e.* in a situation of gross disproportion between the value of the subject of the contractual obligation, combined with the benefits expected by the parties, and the costs that would have to be incurred in order to perform the contract. The concept of commercial impracticability is useful in times of profound socio-economic changes, with the mass occurrence of hardship in economic relations in performance of contracts.

Keywords: commercial impracticability, *clausula rebus sic stantibus*, good faith, equity, hardship, contract risk